

В.Ю. Арістов

ДАВНЯ РУСЬ У СВІТЛІ ТЕОРІЙ ІМПЕРІЙ

У статті показано, що застосування до історії Київської Русі поняття «імперія» далеко не завжди дисципліноване. Аналіз основних досягнень сучасних теорій імперій та оцінка придатності їх у роботі джерельним матеріалом з давньоруської історії переконує в неправомірності вільного використання імперської парадигми у киеворуських дослідженнях.

Ключові слова: Русь, історія, теорія імперій.

Пошуки закономірностей суспільно-політичного та етнокультурного розвитку примушують застосовувати до конкретного джерельного матеріалу загальні пояснювальні схеми та відповідний дискурс. Якщо схема вдала, це дає результат, але, як правило, буває і побічний ефект. Будучи осмислені в певному дискурсі, події, як вони відображені в джерелах, перетворюються на зовсім інші події/процеси. Привнесений смисл факту змінює сам факт. Пошуки закономірностей в історії Русі та долях східного слов'янства – чи не найбільш популярна тема киеворуських та східноєвропейських студій. Однією ж зі схем, що накладалася на її джерела, аби пояснити історію східнослов'янських народів, імперська.

Давня Русь в рамках імперського дискурсу – не новина. За останні два століття накопичилась чимала кількість ідей

і тверджень щодо імперськості у Давній Русі: від питання про імперські амбіції Володимира та Ярослава до тверджень про «протоукраїнців» давньо-руської доби як імперську націю. В радянській історіографії часто цитувалося Марксове твердження про Русь як «хитку і скороспілу імперію Рюриковичів». Хрестоматійні порівняння Русі з імперією Карла Великого. Багатьма дослідниками відзначалися ознаки імперських претензій руських князів між IX і XIII ст., відображені у титулатурі. Здійснювались спроби пояснити розвиток північних і східних земель Русі як результат колонізації з «імперського ядра», під яким розумілась територія сучасної України.

За спробами дисциплінувати історію Русі імперськими схемами криється не завжди дисципліноване застосування цих схем і самого розуміння імперії. Саме тому доречно подивитись на давньо-

руський джерельний матеріал не тільки з позиції киеворусиста, який часом поспоживацькому ставиться до студій у сусідніх галузях історії. Поглянемо на цю проблему також з боку теорій імперій. Власне у цьому нарисі і буде здійснена спроба оцінити можливості теорій імперій (на сучасному етапі їхнього розвитку) в інтерпретації киеворуської історії.

Поняття «імперія» має два основних значення: 1) формально-титularне і 2) соціологічне.

Перше значення враховує історичну традицію побутування імператорського титулу, звертання до символів імперської влади або використання слова імперія у назві політичного утворення.

Друге значення не звертає увагу на традицію титулувань та конкретно-історичну специфіку і визначає імперію як певний набір параметрів політичного утвору (розміри, внутрішня структура, характер зв'язків між частинами держави тощо).

Для нас найважливішим є соціологічне значення, оскільки саме його застосування дозволяє визнавати Русь державою імперського типу. А це дозволяє пояснювати події політичної історії та етномовні процеси у Східній Європі середньовічної доби за зразком аналогічних подій і процесів у новочасних (але також і давніх) імперіях. Відповідно доводиться призначати певний етнос на роль панівного, «імперського», розподіляти ролі

колонізаторів та колонізованих, виділяти панівну метрополію і підпорядковані периферії, що згодом виявляються невдячними епігонами... Але оскільки одним з аргументів на користь застосування даного значення імперії до Русі є формальні імперські амбіції її правителів, короткого торкнемося і цього аспекту.

Отож, чи була Русь імперією у формально-титularному значенні? Позитивна відповідь передбачала б або постійне використання імперського титулу, або включеність Русі до структури певної існуючої імперії. На жаль, ці умови не виконувалися.

Відомо, що руські князі до XI ст. використовували титул «каган». Вважається, що для степових держав цей титул приблизно дорівнював західному «імператор». Одразу слід наголосити на проблемі адекватного перекладу титулів неєвропейських володарів через європейський титул «імператор». За відсутності системи міжнародних відносин та міжнародного права, можна говорити лише про ситуативне прирівнення титулів. Важливо й те, що обґрунтування ідеї «кочової імперії» спираються не стільки на дослідження титулатури і атрибутів влади у «степовій державі», скільки на соціологічні показники [6, с.76-78].

Як би не було, навіть визнавши титул «каган» повним відповідником імператорському, про руських каганів як імператорів твердити вкрай важко. Судя-

чи з повідомлень Бертинських анналів, що фіксують перше використання титулу «каган» «русами» ще у першій половині IX ст., титул проник до Східної Європи від хозар дуже рано, ще до появи стійкої державності. Він використовувався спорадично. Титул, за яким на Русі не стояло жодних специфічних норм і практик влади, не прищепився. Монополію тримало княже достоїнство. Використання ватажками, а пізніше і князями Русі титулу «каган» відображало скоріше особливості їхнього проникнення і зміцнення у Східній Європі (в умовах боротьби за данників-слов'ян цей титул відображав претензії русів на них, а також на незалежність від хозар).

Пізніше титул «каган» фіксується у «Слові про Закон і Благодать» Іларіона та «Слові про Ігорів похід». Але там це не більше, ніж ознака «високого стилю» і данина традиції. Наскільки можна судити, титул «каган» був актуальний лише до XI ст., коли існувала Хозарія або її залишки. На спадщину Хозарії та будь-якої іншої «степової імперії» Русь (на відміну від пізнішої Московії) не претендувала.

Подібним чином виглядає ситуація із застосуванням візантійського титулу «ц(ес)ар» після Хрещення Русі Володимиром та Ярославом Мудрим. У період Володимира та Ярослава фіксується на монетах Володимира у вигляді ц(ес)арського титулу із зображеннями царського вінця, трону та скіпетра [9,

с.154-159] та відомим написом з Софії Київської про смерть Ярослава «царя нашого». Для XII-XIII ст. спорадичні випадки застосування ц(ес)арського титулу відомі з текстів літописів.

«Візантійський спадок» у політичній культурі Русі був не надто великий. Царський титул, періодично уживаний, не віддзеркалював суті організації влади руських князів і не мав жодного значення у міжкнязівських відносинах. За висновками Олексія Толочка, літопис називав царями тих князів, що самостійно (без санкції Константинополя) зміщували і призначали митрополитів або вільно почувалися у сфері регулювання церковних справ [12, с.70-77]. Ц(ес)арський титул відіграв роль в оцінці книжниками того чи іншого князя з позицій візантійських ідей вселенського верховенства імператора та його монополії на регулювання церковних справ у всьому православному світі.

Русь (а точніше, вузьке коло обізнаних кліриків та книжників) визнавала принципову різницю влади князя та імператора – статусно вищого володаря. Проте, на «реальному суверенітеті» Русі це не позначалося (так само Папа, будучи разом і світським правителем, визначав церковне життя європейських монархій, що не суперечило їхньому суверенітету). Русь не була включена у систему імперських зв'язків/підпорядкувань. Попри твердження Оболенського про участь Ру-

сі у «Візантійській співдружності націй», вона всіляко дистанціювалася від спроб зв'язати себе з імперією політичними узами; не існувало жодної політичної супрематії Візантії над Руссю [17, с.150-151].

Для часів Володимира та Ярослава можна припускати певне протиставлення себе Візантії, повторення імперської символіки (що відобразилося у сакральній архітектурі, топоніміці) задля демонстрації рівності з великим сусідом. Приблизно з такою ж самою метою вживався раніше титул «каган».

«Імперські» титули на Русі виконували досить обмежені функції. Їх використовували як ідеологічний інструмент у відносинах з могутніми сусідами, застосовуючи титули сусідських володарів. Ужиток таких титулів зводився до конкретних сфер, ситуацій. Глибоке входження до давньоруської політичної культури імперських атрибутів та символів влади майже не помічено. Власне й імперської культури, що є обов'язковою ознакою імперської влади та виступає символом імперського ядра, на Русі не було.

Імперська держава зазвичай має кілька рівнів державної влади в єдиному політичному цілому, наприклад, рівні герцогів, королів та імператора. Але й такого Русь не знала. Над нею панував єдиний князівський рід. Звісно повної рівності князі не могли дотриматися. Навпаки, нормою було існування старійшини, вер-

ховенство київського князя, зверхність групи старших князів над молодшими. Але це аж ніяк не створювало якісно новий рівень влади. Вся диференціація так чи інакше відбувалася у рамках єдиної князівської верстви, що нагадувало горизонтальну структуру влади, а не пірамідальну (що характерно для імперій) [18, р.165]. Якісне розшарування князів подекуди почало відбуватись тільки з XIII ст., в умовах розпаду києворуської держави.

Як відомо, існує кілька способів визначення поняття, один з яких – історичний. Визначення імперії, таким чином, є розповіддю про «*translatio et continuatio imperii*» впродовж віків. Даючи таке визначення, Домінік Лівен, розпочинає свою розповідь із доримських часів і доводить до сучасності. Однак, у череді змін імперій і їхній тяглоті Русь не посідає жодного місця [15, р.10-11]. На відміну від Московії, що зрозуміло і цілком обґрунтовано.

Імперська теорія починає працювати з часів встановлення монгольської зверхності над Руссю. Тоді з'являється «цар», що вивищується над князями і є верховним сувереном. Раніше візантійський імператор визнавався Руссю як статусно вищий за князів, який, утім, не мав над ними політичної влади. Він мав широкі церковні повноваження, а київська митрополія була частиною константинопольської патріархії. Проте, потреби добиватися собі імперського статусу Русь

не виявляла. Зі встановленням монгольського панування «цар» – відтепер так називали хана Золотої Орди – стає політичною реальністю. Орду разом із східно-руськими землями набагато доцільніше розглядати через призму імперської парадигми, ніж домонгольську Русь [1, с.94-99].

Коли формально-титлярний підхід до руської імперськості не проходить, залишається тільки соціологічний. Існує кілька видів соціологічного визначення імперії. В сумі вони дають досить цілісний набір характеристик, які повинен мати політичний утвір аби бути імперською державою. На сьогодні найбільш повними і придатними у практичних дослідженнях можна назвати три концепції імперії: Майкла Дойля, Домініка Лівена і Олександра Мотиля.

Досить загальне визначення імперії дає Дойль. Для існування імперії необхідно як мінімум дві сторони, одна з яких здійснює політичний та економічний (формальний або неформальний) контроль над іншою стороною. Імперія складається з метрополії та периферій, що виникають через підпорядкування одним політичним утвором іншого або одним політичним суспільством іншої спільноти [14, р.19-47].

Це визначення добре доповнюється низкою основних ознак імперії за Лівеном. Вчений виділяє такі: 1) багатоетнічність, наднаціональність, 2) примусо-

вість входження різних етносів до складу держави, 3) ключова роль у глобальній чи регіональній політиці, 4) наявність універсалістської ідеології [3].

Однією з останніх стала праця Олександра Мотиля [4], що продовжує і узагальнює попередні студії автора в галузі імперіології. Наближаючись до визначення М. Дойля, вчений вносить ряд зауважень. Так, імперія – це система з «хребта/центра» та периферій, де містяться представництва «центра» [16, р.20-21]. Модель вченого цілком соціологічна і не залежить від історичної специфіки конкретних держав. Мотиль виділяє кілька типів структурно складних та централізованих держав: багатоетнічна федерація, диктаторська держава, імперія. Серед них імперія сполучає ознаки двох перших. Вона є багатоетнічною, але без рівноправного, федеративного, співіснування етнічних територій. Управління в ній носить диктаторський характер.

Крім того, згідно з усіма концепціями імперій, вони повинні бути територіально великими державами. Саме необхідність забезпечити ефективне управління значними територіями сприяла виводуванню імперської моделі державності.

З огляду існуючої імперіологічної літератури можна скласти приблизний образ того, якою повинна була б бути Русь, будь вона і справді імперією. Вона мала б бути багатоетнічною державою з

чітко виділеною метрополією та етнічними периферіями, управління якими носило б диктаторський характер, а входження іноетнічних територій було б у тій чи іншій мірі примусовим. Русь би прагнула до розширення своїх кордонів або прагнула б зайняти місце гегемона у регіональній політиці. Її еліта плекала б особливу імперську культуру.

Чи була Русь такою державою?

Одразу зазначимо, що самі по собі великі розміри Русі не є доказом і навіть приводом підозрювати її імперськість. Вони відігравали роль лише за умови централізованого управління. Тож звернемося до інших, головних, ознак імперії. Загалом, у Русі імперію слід спеціально шукати, вона не лежить на поверхні.

Визначення більшості дослідників вироблялися переважно для модерних держав з бюрократизованою державною машиною. Нічого подібного про Русь, де панували міжособистісні відносини князів, сказати не можна. Не дарма кілька поколінь істориків (С.М. Соловйов, нині «школа Фроянова») взагалі не вважали Русь державою. Концентрація влади в особі правителя протиставлена інституалізованості влади. І як раз з останнім явищем має справу теорія імперій. Саме наявність знеособлених державних інституцій дозволяє розглядати в одному ряду Афінську державу, Римську імперію та модерні імперії попри їх належність до різних історичних епох. Русь являє собою

приклад відносно примітивної держави, що не встигла розробити систему державних інституцій. Державна влада в ній була персональна. Особа князя і була єдиною державною «інституцією» [11]. Звідси слідує методологічний висновок: імперіологія придатна тільки по відношенню до держав з розвинутими, знеособленими, владними інституціями.

Русь не мала вираженої і відокремленої від решти теренів метрополії та адміністративно відокремлених периферій. По мірі «окняжіння» просторів Східної Європи околиці Русі перетворювались на самостійні осередки державності: Суздаль та Володимир, Галич і Володимир-Волинський, Смоленськ і Чернігів. Деякі землі, наприклад, Чернігівська, спочатку входили у київське «ядро» Русі, але згодом суперничали з Києвом. Зовсім особливий статус мав Новгород, що подібно до Києва вважався спільним спадком всіх руських князів, а статус князя у Новгороді був іншим, ніж у решті земель. Русь не знала (навіть на відміну від близької за соціально-політичним розвитком Польщі) адміністративних одиниць, що не залежали б від родинних поділів Рюриковичами спільного спадку. Так, існувало вузьке поняття «Руської землі», що зводилося загалом до Середнього Подніпров'я. Але воно відображало радше історичну нерівномірність поширення назви Русь по Східній Європі та

традиції княжого спадкування, ніж фіксувало межі метрополії.

Про «диктаторське» управління «окраїнами» важко казати з огляду на ті ж таки родинні зв'язки князів різних земель. Жодних окремих політичних зв'язків між собою поза особами князів руські землі не мали. Не існувало «імперської еліти», що була б сконцентрована у певному центрі або мала б вищість над рештою «периферійних» еліт. Не було суттєвих, а головне організованих, перепон міграціям елітного («боярського», «дружинного») прошарку територією Русі. Відповідно не було характерного для новочасних імперій колабораціонізму місцевих еліт, а еліті центральній не доводилось вдаватися до різних методів упокорення місцевої знаті і залучення до служби на користь імперії.

Русь була хоч і великою, але не централізованою державою, тоді як імперіям притаманна централізація [13, р.3-11; 2, с.20]. Можна помітити, що «розпад» Русі на княжіння і землі прямо залежний від розмноження княжого роду [18, р.166]. Це зближує її не з імперіями, а з варварськими державами раннього середньовіччя, для яких характерний «родовий союзеренітет» [11, с.23-46; 5, с.7-87]. Упродовж існування Київської Русі не помітно ніяких «визвольних рухів» та сепаратизму, не пов'язаного з міжкнязівськими взаєминнами, жодних сплесків національних рухів та антиколоніальної

боротьби, що спостерігається як у новочасних, так і в давніх імперіях. Так само невідомо про які-небудь економічні (зокрема, митні) внутрішні кордони, що ставили б певну землю у привілейоване становище.

«Правильна» імперія прагне до постійного розширення, воює якщо не із загарбницькою метою, то з метою захисту щойно загарбаного [7, с.34]. Вписати Русь у таку схему нелегко. Якщо не брати до уваги героїчні походи Святослава чи перших київських князів (що були просто відображенням формування території нової держави та «вікінгськими» рисами перших Рюриковичів), політика Рюриковичів не схожа на імперську. Ніщо не вказує на побутування на Русі певної імперської ідеї, непомітно формулювання цивілізаторської місії або експансіоністських планів. Навпаки, примітним у політиці руських князів до самої монгольської навали було утримання від активного втручання та загарбання володінь своїх європейських сусідів. Рюриковичі вважали своїм єдиним легітимним життєвим простором те, що унаслідували від «дідів», тобто саму Русь.

За відсутності чогось подібного до новочасної системи міжнародних відносин про глобальну чи регіональну лідерську роль Русі говорити не доводиться. Не будучи прив'язаною до Візантії у політичному плані та маючи з західними сусідами відносини на досить паритетних

началах, Русь залишалася країною європейського світу і на ключову лідерську роль не претендувала, хоч і була в часи відносної внутрішньої стабілізації впливовою силою.

Дотримання імперської структури держави означає, на переконання Альфреда Рібера, домінування однієї етнічної групи над іншими [7, с.34]. Але поліетнічність Русі, що не піддається сумніву як така, має небагато спільного з необхідною для імперій поліетнічністю, закріпленою адміністративно. Головний етнічний поділ на Русі проходив між слов'янами та неслов'янами. З останніх - скандинави, які ніколи не займали певної окремої території, будучи частиною руської еліти, що поступово розпорошувалась по Східній Європі. Фіни мешкали на північних та східних околицях Русі, платячи данину та повільно інтегруючись до меж князівств по мірі «окняжіння» просторів. На південному кордоні жили «доместикова-ні» тюркські народи (зокрема, торки), що несли прикордонну службу на користь руських князів. При цьому вони змішувалися з місцевим слов'янським населенням, як показують дані археології, і мали тенденцію до культурного розчинення у слов'янському середовищі.

Що стосується самого слов'янського населення, то виокремлення у ньому кількох народів (майбутніх українців, росіян та білорусів) вельми проблематичне.

Відомі висновки лінгвістів, археологів та антропологів, за якими етнічна структура слов'янського населення Русі була досить несхожа на ситуацію, зафіксовану у часи «етнографічного буму» XIX ст.[8, с.230-274]. Для давніх часів поняття етнічного взагалі не завжди чітке. Це те, що суміщає лінгвістичне, релігійне, культурне, політичне життя людей у досить невідзначений спосіб. Досі вчені сперечаються над тим, що вважати етносом і які можуть бути винятки. Доводиться визнати, що поняттю етнічного притаманна значна доля конвенційності. Як і поняття «імперія», «етнічне» засноване на системі конотацій і не має чіткого денотату. Справді, Русь була державою, на території якої мешкали різні етноси, місцями компактно. Але це саме по собі не робить державу імперією (як не робить етнічне розмаїття імперією Україну).

Отож, навіть існування відмінностей між слов'янським населенням різних регіонів зовсім не означало існування кількох чітко видимих етносів та, тим більш, залежності від цього державної структури. Всі спроби національних історіографій (у першу чергу української) проінтерпретувати ті чи інші події та процеси киеворуської доби у суто етнічних (та навіть національних) категоріях наражалися на «спротив джерел». Навпаки, все вказує на те, що для учасників політичних подій киеворуської доби «етнічне» значило небагато. Це, між іншим,

дозволяє поставити під сумнів об'єктивність соціологічного підходу до вивчення імперій, оскільки виявляє значну роль суб'єктивного фактора – усвідомлення значущості тих чи інших об'єктивних явищ учасниками подій. Без усвідомлення ці явища (такі, як реальні відмінності у культурі населення різних частин Русі) «мертві» і доступні тільки погляду сучасного науковця.

Загалом, без штучних натяжок Русь не підпадає під основні пункти характеристики імперії. Це дозволяє впевнено твердити, що Русь не була імперією.

Наведені міркування дозволяють зробити два важливих висновки.

Висновок перший: Київська Русь кидає виклик імперіології, показуючи межі її «компетенції». Якщо для Римської чи, значно пізніше, Британської або Російської імперій теорія імперій допомагає інтерпретувати наявний джерельний матеріал та загальні відомості про історію даних держав і відкрити справжні сенси подій, то у випадку Русі потрібне неабияке «насилля» над джерелами, аби вписати Русь у модель імперії. Якщо «імперія» це пояснювальна схема, що має полегшити і спростити дослідження і сприйняття матеріалу, то для Русі, судячи з усього, потрібна інша схема.

Русь нерідко порівнюють з «імперією Карла Великого». Справді у них було багато подібного. Але якщо Карлова

державна з 800 р. була імперією за назвою, то у соціологічному сенсі імперіями не були обидві. Якщо ж і можливо побачити певні подібності у розвитку Русі та імперій, то це явно відображення явищ ширшого порядку. Тут працює не імперська схема, а загальні соціологічні закони, яким обов'язково піддається будь-яка велика, територіально поширена, спільнота зі слабкою інституалізованістю влади, низькою інтенсивністю внутрішніх контактів і нерозвинутою мережею суспільних зв'язків.

Висновок другий: необхідно переглянути всі наукові висновки, що так чи інакше спираються на твердження про імперську сутність Русі. Наприклад, етнічну історію східнослов'янського населення у давньоруську добу не можна сприймати як підкорення локальних етнічних спільнот імперським етносом (хто б таким не був: «протоукраїнці» чи «проторосіяни») та насадження ним своєї культури. Історію подальших століть не варто розглядати як деградацію імперського етносу і формування нових етносів на руїнах імперії. Боротьбу за давньоруську спадщину також не можна прямо рівняти з постімперським розвитком молодих держав і націй. Не можна трактувати зміцнення внутрішньої культурної єдності Русі у категоріях імперської політики консолідації навколо культури метрополії. Та й зрештою, Русь-як-імперія – це не те, що було у Середньовіччі, а те,

що може знадобитися зараз задля тих чи інших ідеологічних потреб. Історія, як

наукова дисципліна, такої Русі не надто потребує.

Джерела та література

1. Каппелер А. Формирование Российской империи в XV— начале XVIII века: наследство Руси, Византии и Орды // Российская империя в сравнительной перспективе. Сборник статей / Под ред. А.И. Миллера М.: Новое издательство, 2004. — С. 94-112.
2. Каспэ С.И. Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика./ С.И. Каспэ. – Москва, 2001.
3. Ливен Д. Империя, история и современный мировой порядок / Д. Ливен. // *Ab Imperio*. № 1. — 2005. — С. 75-116.
4. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. / О. Мотиль. – Київ: Критика, 2009. – 200 с.
5. Назаренко А.В. Древняя Русь и славяне. / А.В. Назаренко.– М.: Русский Фонд содействия образованию и науке, 2009. – 515 с.
6. Прицак О. Походження Русі. Т.І. /О. Прицак. – Київ, 1997. – 1073 с.
7. Рибер А. Сравнивая континентальные империи / А. Рибер. // Российская империя в сравнительной перспективе. Сборник статей / Под ред. А.И. Миллера М.: Новое издательство, 2004. — С. 33-70.
8. Седов В.В. Древнерусская народность. / В.В. Седов. – Москва, 1999. – 316 с.
9. Свердлов М.Б. Изображение княжеских регалий на монетах Владимира Святославича / М.Б. Свердлов. // *Вспомогательные исторические дисциплины*. Т.4. – Ленинград, Наука, 1972. – С. 151-159.
10. Тойнби А.Дж. Постижение истории (Сборник) Пер. с англ. / Сост. Огурцов А.П.; Вступ. ст. Уколовой В.И.; Закл. ст. Рашковского Е.Б. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
11. Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. / А.П. Толочко. – Киев: Наукова думка, 1992. – 221 с.
12. Толочко О.П. З історії політичної думки Русі XI-XII ст. / О.П. Толочко. // *Український історичний журнал*. № 9. 1988. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 70-77.
13. Eisenstadt S.N. *The Political Systems Of Empires*. – New York, 1963 – 524 p.
14. Doyle M.W. *Empires*. — Ithaca; London, 1986.
15. Lieven D. *Empire: the Russian Empire and its rivals*. – New Haven, Conn., 2001.

16. Motyl A. Thinking About Empire // After Empire: Multiethnic societies and nation-building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / Ed. by K. Barkey and M. von Hagen. — Boulder, Colorado; Cumnor Hill, Oxford, 1997.
17. Poppe A. Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku. – Warszawa, 1968.
18. Tolochko Oleksiy. “All the happy families...” The Rurikids in the eleventh century // The neighbours of Poland in 11th century, ed. P. Urbanczyk. – Warszawa, 2002. – P. 155-168.

В статье показано, что применение к истории Киевской Руси понятия «империя» далеко не всегда уместно. Анализ основных достижений современных теорий империй и оценка пригодности их в работе историков с материалом из древнерусской истории убеждает в неправомерности свободного использования имперской парадигмы в киеворуських исследованиях.

Ключевые слова: Русь, история, теория империй.

The notion of ‘empire’ is not always used appropriately. The analysis of the most important achievements of the studies of empires, so-called ‘imperiology’, and an assessment of their capacity in applying to the sources of Kyiv Rus’ history makes certain of incorrectness of using of the imperial paradigm in Kyiv Rus’ studies.

Key words: Rus, history, theory of empires.